

3. Viisaukirjallisuus ja aikakaudelle ominaiset teologiset piirteet

Timo Eskola

Vanhan testamentin apokryfikirjat (Helsinki: Kirjaneliö); vrt. LXX; Josephus, Complete Works (by W. Whiston, Grand Rapids, Mich.: Kregel); Jewish Antiquities (Loeb Class. Lib., by L.H. Feldman); The Mishnah. A New Translation (by J. Neusner, New Haven and London, Yale UP).

Toisen temppelin ajan juutalainen teologia on ennen kaikkea *teodikean teologiaa*. Kansa eli kriisissä ja koko juutalaisuus kävi läpi sisäistä mullistusta. Itsenäisyys oli menetetty pakkosiirtolaisuudessa eikä se tuntunut koskaan enää palaavan. Temppele tosin voitiin rakentaa ja jumalanpalveluselämä jatkui, mutta siitä huolimatta Jumala salli jumalattomien kuninkaiden kerran toisensa jälkeen riistää kansaa. Jännite kuningasajan kunnian ja pakkosiirtolaisuuden jälkeisen häpeän välillä on voimakas.

Hurskaat juutalaiset pohtivat loputtomasti tällaisen ahdistuksen ja onnettomuuden syytä. Oliko Jumala hylännyt kansansa ja lupauksensa, vai eikö hän kyennyt auttamaan omiaan? Jumalattomat kuninkaat ottivat yhä uudelleen vallan. Ahdistuksen aikoja loivat vuorollaan Antiokhos Epifanes, hellenismiin taipuneet makkabealaisruhtinaat ja lopulta Pompeius, joka alisti kansan Rooman ylivaltaan. Hurskaat saivat kärsiä, eikä Daavidin istuimelle tullut sopivaa jatkajaa.

Teodikea ja predestinaatio

Tämä ristiriita ratkaistiin teologiassa *Jumalan tuomion ja predestinaation* ajatuksilla. Johtopäätös oli sama kuin profeettojen jyrävässä julistuksessa. Valittu kansa eli synnissä ja oli siksi Jumalan vihan alla. Johtajien synnin tähden koko kansa joutui kärsimään. Jumalattomat eivät kuitenkaan synneissään voineet lopullisesti välttää Jumalan tuomiota. Heitä varten oli asetettu rangaistus ja vain valitut saattoivat pelastua. Hurskaiden kärsimys ei olisikaan loputon. Tällaisen tilanteen kohdalla ei voida puhua edellytyksettömästä liitosta tai edellytyksettömästä liiton tuomasta pelastuksesta. Syvä eskatologinen tietoisuus muutti monien juutalaisten ryhmien käsitystä liiton luonteesta ja kansan tulevaisuudesta. Sen seurauksena teologiassa alkoi hahmottua soteriologinen dualismi.

Ensimmäisiä merkkejä tällaisesta siirtymisestä antaa viisausteologia. Sen lähtökohtina olivat hurskaiden kärsimys ja oikeudenmukaisuuden vaatimus. Koska jumalattomat ihmiset hallitsivat kansaa, ei liitto voinut automaattisesti koskea kaikkia juutalaisia. Profeetallisen perinteen mukaisesti pelastuminen voitiin luvata vain “jäännökselle”, joka piti Jumalan lain. Marttyyrien toivo oli tulevaisuudessa ja uudessa elämässä. “Jäännös” ei ollut enää pelkästään Jumalan pelastushistorian

valittu eteenpäinviejä, vaan se muodosti pelastuvien joukon. Valinnalla oli voimakkaan eskatologinen sisältö.

Viisausteologian mukaan hurskaan osana oli noudattaa lakia, koska tämä tiesi sen ainoaksi elämän tieksi. Jumalattomien ajallinen valta puolestaan oli hetkellistä ja näennäistä. Kärsimyksen ongelma ratkaistiin viisausteologiassa historiallisen dualismin avulla. Jumala tulisi lopulta rankaisemaan jumalattomia, ja lain säilyttäjät tulisivat kestäväisyydellään perimään uuden elämän.

Pyrkimystä tällaiseen teologiaan näkyy jo *Siirakin* kirjassa, mutta kaikkein puhtaimmillaan se esiintyy Viisauden kirjan sivuilla. Syntisten suurimpana virheenä on Siirakin mukaan Jumalasta luopuminen. “Ylpeyden alku on se, että ihminen luopuu Herrasta, että hänen sydämensä luopuu hänen Luojustaan. Sillä synty on ylpeyden alku, ja joka siitä kiinnipitää, siitä virtanaan vuotavat kauhistukset. Sentähden Herra antaa sellaisille tavattomia koetuksia ja viimein syöksee heidät turmioon.” (Siir. 10:12-13).

Ihmisten pahuus ei Siirakin mukaan jää vaille Jumalan rangaistusta.

“Ja olkoon vaikka yksi ainoa uppiniskainen: ihme olisi, jos tämä rankaisematta jäisi. Sillä hänellä on laupeus ja myös viha, hänen vallassaan on armahdus, ja hän vuodattaa vihan. Yhtä suuri kuin hänen laupeutensa on myös hänen kurituksensa. Hän tuomitsee kunkin hänen tekojensa mukaan. Ei pääse pakoon synnintekijä ryöstöksinensä, eikä Herra jätä täyttämättä hurskaan kärsivällistä odotusta.” (Siir. 16:11–12).

Jumalattomille oli asetettu rangaistus, mutta tämä rangaistus ei ollut deterministinen. Jokaisen juutalaisen tuli katua tekojaan ja kääntyä takaisin Jumalan puoleen. “Käänny Herran puoleen ja luovu synnistä, rukoile hänen kasvojensa edessä, äläkä niin usein lankea. Käy jälleen Korkeimman tykö ja käänny vääryydestä, ja vihaa suuresti kauhistavaista menoa.” (Siir. 17:25–26).

Vastaava teologia hallitsee *Viisauden kirjan* ajatusmaailmaa. “Sillä vanhurskaus on kuolematon. Mutta jumalattomat kutsuvat kuoleman tykönsä teoillaan ja sanoillaan, pitävät sitä ystävänänsä ja ikävöitsevät sitä. He ovat tehneet liiton sen kanssa, koska ansaitsevat joutua sen omiksi. (Viis. 1:15). Kirjoittajan mukaan jokaista syntistä rangaistaan hänen rikkomustensa perusteella. “Ja heidät tuhotaan loppuun asti, heidän osaksensa tulee vaiva, ja heidän muistonsa häviää. Vapisten he tulevat, kun heidän syntinsä lasketaan yhteen, ja heidän rikkomuksensa nousevat syyttäjinä heitä vastaan.” (Viis. 4:19–20).

Toisen temppelin ajan pelastuskäsityksiä arvioitaessa ei sovi unohtaa *Qumranin* tekstejä ja Josefuksen esitystä essealaisesta liikkeestä. Qumranissa jatketaan toisen temppelin aikakauden hurskaudelle tyypillisen viisausteologian perinnettä apokalyptisessä hengessä. Qumranin tekstejä tarkasteltaessa on aina muistettava, että yhteisön perustajat tulivat juutalaisen perinteen keskipisteestä – Jerusalemin temppelistä. Yhteisön teologiaa loivat sadokilaiset papit.

Viisausteologian tavoin Qumranissa pyrittiin ratkaisemaan hurskaiden kärsimyksen ongelma eli vastaamaan juutalaista teologiaa vaivanneeseen teodikea-kysymykseen. Teodikean ongelman ytimessä oli itse asiassa kysymys Jumalan kaikkivaltiudesta. Vaikka Jumala johdatti kansaansa ja valittujaan, näyttivät jumalattomat silti saavan

kerta toisensa jälkeen vallan. Qumranin yhteisö olikin joutunut eristäytymään siksi, että jumalattomat olivat valheellisen ylipapin johdolla valloittaneet temppelin.

Kuolleenmeren yhteisön trauma koski juutalaisen uskon syvintä ydintä. Pelastusta ja armahdusta ei enää voinut odottaa kultin ja sovitusuhrin välityksellä. Israelin historia ja tulevaisuus täytyi tulkita uudella tavalla. Tässä tilanteessa voimistettiin viisausteologian opettamaa varoitusta jumalattomille. Maailma täytyi selittää vedoten suurempien voimien toimintaan. Siksi predestinaatioajatus korostui

Yhdyskuntasäännössä (1QS) opetetaan kahden hengen hallitsevan maailmaa. Nämä ovat "totuuden henki" ja "eksytyksen henki". Jokaisella ihmisellä on osansa näistä kahdesta. "Jumala loi ihmisen hallitsemaan maailmaa, ja Hän asetti ihmiselle kaksi henkeä, joiden avulla ihmisen on valettava tuomion aikaansa asti... Pimeyden enkeli hallitsee eksytyksen lapsia; he vaeltavat pimeyden teillä." (1QS III, 17–18, 21).

Eksytyksen hengen ajateltiin olleen ennalta määrätty maailmaan. Eksytyksen seuraajien kohtalona oli tuomio, "iankaikkinen kadotus kostavan Jumalan vihanpurkauksen kautta" (1QS IV, 12). Jumalattomuutta pidettiin niin lohduttomana, että sen asema haluttiin selittää predestinoituna. "Näiden (kahden hengen) mukaan kaikkien ihmislasten historia määräytyy, ja ihmiset perivät kuulumisen niiden kahden hengen alaisuuteen sukupolvesta sukupolveen." (IV, 15).

Ajatus predestinaatiosta on hyvin tyypillinen piirre Qumranin pelastusopissa (On mielenkiintoista huomata, että eräät Josefuksen kommentit essealaisuudesta koskevat juuri tuota aihetta. "Essealaisten lahkossa ajatellaan, että kohtalo hallitsee kaikkea ja ihmisille ei tapahdu mitään ilman sen määräämistä." Jos.Ant. 13.5.9.). Yhteisön opetus Jumalan ennaltamääräämisestä ei kuitenkaan ole kovin yksiselitteinen ja tutkijat ovat tulkinneet sitä monin eri tavoin. Monet selittävät sitä dogmihistoriallisen "kaksinkertaisen" predestinaation avulla. Sen mukaan Jumala olisi valinnut toiset pelastukseen ja määrännyt toiset kadotukseen. Niin yksinkertaisella tavalla yhteisön ajatukset eivät kuitenkaan selity. Samalla kun ihmisille on määrätty "osa" hengistä, he ovat kuitenkin molempien henkien vaikutuksen alaisia. Sellaista jännitettä on yritetty ratkaista eri tavoin.

Predestinaation ajatuksesta ei yhteisön teologiassa seuraa, että kaikki israelilaiset olisivat deterministisesti tuomittuja kadotukseen. Tässä on käsityksen omaleimaisin tekijä. Kukaan ihminen ei voi tietää kadotukseen joutuvien määrää. Jumalan tuomion piiriin voidaan ehdoitta lukea vain temppelin jumalattomat papit ja Jumalan pyhyiden häpäisijät. Jumalattomat tuomitaan predestinaation avulla kadotukseen ilman mahdollisuutta anteeksiantoon (esim. 1QH II, 23–24; XV 17). Muiden tulevaisuus nähtiin kuitenkin valoisimpana. Israelilaiset tosin jakautuivat valon lapsiin ja pimeyden lapsiin, mutta pelastumista arvioitiin lisäksi uudesta näkökulmasta.

Myös vanhurskauden lasten sanottiin nimittäin joutuvan eksytetyiksi tässä maailmassa. Kaikki pelastuksen mahdollisuuksien piirissä olevat juutalaiset eivät vielä olleet pelastavan yhteisön jäseniä. Siksi heidän täytyi tulla huomaamaan tilansa ja kääntyä takaisin noudattamaan lakia. Vasta uuden yhteisön jäseneksi ja valon lapseksi päässeet voivat toivoa pelastusta, kunhan eivät tule uudelleen eksytetyiksi. "Pimeyden enkelin tähden vanhurskauden lapset kulkevat harhaan, ja kaikki heidän

syntinsä, pahat tekonsa, rikkomuksensa ja väärin tekemisensä tapahtuvat hänen hallintavallassaan... Hänen arpaosansa henget saattavat valon lapset lankeamaan, mutta Israelin Jumala ja hänen totuutensa enkeli auttavat kaikkia valon lapsia.” (1QS III, 21–25).

Ajatus valon tai vanhurskauden lasten kaksinaisesta asemasta osoittaa selvästi, että Kuolleenmeren yhteisön opetusta ei voi kutsua kaksinkertaiseksi predestinaatioksi. Qumranilaiset eivät toisin sanoen ajatelleet, että Jumala olisi lopullisesti määrännyt kaikki ihmiset joko pelastukseen tai kadotukseen. Eksytyksessä olevat voivat päästä pelastukseen, kunhan vain kääntyvät seuraamaan Jumalan tahtoa. Siksi kääntymyksellä oli ratkaiseva merkitys yhteisön pelastuskäsityksessä.

Synergismi

Predestinaatioteologian kääntöpuolena oli synergistinen pelastuskäsitys. Se oli ainoa keino taata israelilaisille mahdollisuus kääntymykseen ja pelastukseen. Synergismillä tarkoitetaan tässä yhteydessä yksinkertaisesti käsitystä siitä, että ihmisen oma toiminta ja käyttäytyminen vaikuttavat hänen eskatologiseen pelastumiseensa.

Synergistinen ajattelu tulee esille erityisesti ihmisen vapaata tahtoa korostavista väitteistä. Teemalla on keskeinen asema esimerkiksi Siirakin kirjan soteriologiassa. Aiheen käsittelyn taustana ovat kysymys synnin alkuperästä ja jumalattomuuden ongelma. Siirak varoittaa determinismistä ja vastuun siirtämisestä. “Älä sano: ‘Se on Herran syy, että minä olen hänestä luopunut’, sillä mitä hän vihaa, sitä älä sinä tee.” (Siir. 15:11). Synnin ongelma on hänen mukaansa aina ihmisen oma ongelma.

Ihmisen vastuun perusteena on Siirakin mukaan luominen vastuulliseksi yksilöksi tähän maailmaan. “Hän teki alussa ihmisen ja jätti hänet hänen vapaan tahtonsa valtaan. Jos tahdot, sinä pidät käskyt; sinä olet uskollinen, jos se sinulle kelpaa.” (15:14-15). Käskyjen pitäminen on Siirakin lakiteologiassa Jumalan luomisjärjestyksen toteuttamista. Ihmisen odotetaan toteuttavan elämänsä vastuullisesti.

Syntiinlankeemuksen ajatuksella ei ole kovinkaan keskeistä asemaa Siirakin teologiassa. Hänen luomisteologinen antropologiansa on melko optimistinen. “Hän antoi heille vapaan tahdon ja kielen ja silmät, korvat ja sydämen, millä ajatella. Hän täytti heidät taidolla ja ymmärryksellä ja osoitti heille hyvän ja pahan.” (Siir. 17:6-7). Jopa hyvän ja pahan tietäminen esitetään myönteisessä valossa. Se on edellytys kyvyille inhimillisiin moraaliarviointeihin.

Tällaisen lakiteologian lähtökohta on luonnollisesti Mooseksen kirjojen ja erityisesti Deuteronomiumin opetuksessa. Siihen Siirak vetoaakin samassa yhteydessä. “Hän on asettanut eteesi tulen ja veden: kumpaan tahdot, sinä ojennat kätesi. Ihmisillä on edessänsä elämä ja kuolema, ja hänelle annetaan se, mikä hänelle kelpaa (15:16–17).

Siirak ratkaisee determinismin ongelman ajatuksellaan vapaasta tahdosta. Vaikka jumalattomille on asetettu rangaistus, on jokaisen langenneen toivona kääntyminen takaisin Jumalan luokse. “Käänny Herran puoleen ja luovu synnistä, rukoile hänen kasvojensa edessä, äläkä niin usein lankea.” (17:25). “Poikani! Oletko tehnyt syntiä?

Älä tee enää, vaan rukoile entisiäsi anteeksi... Joka nuhdetta vihaa, se käy syntisen jälkiä; mutta joka Herraa pelkää, se sydämestänsä kääntyy.” (21:1, 6).

Synergismin voidaan sanoa olevan determinismin ongelman kääntöpuoli. Vaikka sen esiintyminen vaikuttaa aluksi kovin epäjohdonmukaiselta – ennalta määräämisenhän pitäisi sulkea pois vapaan valinnan mahdollisuuden – se on itse asiassa lähes ainoa keino luoda ihmisille uusi mahdollisuus pelastumiseen. Vain kääntymys ja kuuliaisuus vapauttavat ihmisen Jumalan asettamasta tuomiosta.

Ajatus synergismistä ratkaisee myös ongelman, joka liittyy Jumalan armolupausten ja ankaran lain noudattamisen välille jäävään jännitteeseen. Synergismi ei ole pelkkää synkkää legalismia. Juutalaiset uskoivat tietenkin Jumalan olevan armollinen ja tuovan pelastuksen. Ihmiskäsityksensä ja synergistisen pelastuskäsityksensä perusteella he kuitenkin opettivat lisäksi, että hurskaiden tuli ensin antautua ahkeraan lain noudattamiseen – muuten Jumalan armo ei olisi heille avuksi. Synergismin perusajatuksena on, että ihmisen on tehtävä osansa. Juuri sellaisesta perinnettä viisausteologia kuljetti mukanaan aina Jeesuksen päiviin asti.